

- [Home](#)
- [About us](#)
- [Про нас](#)
- [ЖУРНАЛ](#)

Commons/Спільне

ЖУРНАЛ СОЦІАЛЬНОЇ КРИТИКИ

Mon 26 Apr 2010

[ЕРІК ОЛІН РАЙТ: «Криміналізація соціальних проблем – це невід’ємна риса неолібералізму»](#)

Posted by Jerzy under [Статті](#)

[No Comments](#)



У [першому випуску журналу соціальної критики «Спільне»](#) ми опублікували переклад уривків книжки «Політика покарання» американського неомарксистського соціолога Еріка Оліна Райта, розробника відомої [концепції «суперечливих класових позицій» у структурі сучасних капіталістичних суспільств](#), та попросили автора прокоментувати зміни в системі ув’язнення і покарання, що сталися з часу публікації книжки, а також відповісти на інші питання про криміналізацію соціальних проблем неоліберальною державою та роль соціолога у протидії цим процесам. Пропонуємо читачам [Commons/Спільне](#) ексклюзивне інтерв’ю з Еріком Оліном Райтом.

Наразі більшість українських студентів вступає на факультети соціології, аби згодом влаштувати своє життя у галузі маркетингових досліджень та комерційної соціології. А ось Ваше прізвище часто згадують в зв’язку з поняттям «критична соціологія». Розкажіть, чому саме цей науковий аспект став для вас актуальним? Якою ви вбачаєте роль соціолога сьогодні?

Для соціолога не існує якоїсь особливої «ролі», як і для інтелектуала взагалі. Питання варто поставити по-іншому: чи можуть соціологи відігравати важливу роль у справі критики суспільства? Відповідь на це запитання доволі проста, звичайно, що «так». Якщо ви вважаєте, що соціальні інституції впливають на добробут людей, або ж вірите, що наявні інституції шкодять людським життям, тоді важлива роль соціолога полягає в нещадній критиці таких інституцій. Однак, така критика не повинна розглядатись

як езотерична, дискусійна та периферійна практика. Наприклад, ніхто не каже, що діяльність вченого-біолога, котрий вивчає захворювання з метою знаходження ліків, це щось особливе. Причиною дослідження природи всіляких хвороб є те, що вони підривають людське здоров’я, і саме тому ми прагнемо зрозуміти причини, котрі їх викликають, а також знайти можливість їх знешкодження. Критичний соціолог робить щось подібне стосовно соціальних інституцій, котрі шкодять суспільству.

Ваша концепція «критичної соціології» відрізняється як від комерційної соціології, так і від академічних праць, що претендують бути «вільними від цінностей». Чим Ваша «емансипативна соціальна наука» відрізняється «публічної соціології» Майкла Буравого чи «ангажованої соціології» П’єра Бурдьє?

У принципі, ніхто з нас не може бути вільним від цінностей: вибір тем та проблем для вивчення зумовлюється ціннісними аспектами. Знову таки, дане твердження справедливе і стосовно лікарів-дослідників. Я обираю теми та проблеми на основі моєї відданості цінностям людського здоров’я та егалітарної концепції соціальної справедливості. Я вважаю, що в змозі захистити свої погляди на ці нормативні питання, навіть якщо їх спростовуватимуть. Такі цінності зумовлюють вибір тем, над якими я працюю, але вони не визначають кінцеві відповіді на поставлені питання. Наразі я досліджую інституції соціальної економіки Квебеку. Я вивчаю це питання, тому що вірю, що ці інституції збільшують простір рівноправ’я та демократії в капіталістичних економіках, і тому я прагну з’ясувати чи так це насправді. Я не хочу, аби мої цінності вплинули на кінцеву оцінку функціонування цих інституцій. Я не хочу вибирати тільки вигідні для себе факти, аби «довести» позитивність цих інституцій тільки тому, щоб я б хотів виявлення таких позитивних результатів. Можливо, таких результатів і немає. Можливо, їх очевидний позитивний вплив (згідно з моїми власними цінностями) є ілюзорним. Якщо це так, то я хочу вивчити дане явище. Тож, мої дослідження «вільні від цінностей» в такому ключовому сенсі: я намагаюсь не видавати бажане за дійсне, уникати самообману, тобто нівелювати вплив моїх цінностей на достовірність кінцевих висновків.

Як все це пов’язано з публічною соціологією та ангажованою соціологією? Це, звичайно, ангажована позиція: я вважаю, що виробництво знання потенційно братиме участь у перетворенні цього світу, а не простого його описання. Це співзвучно з ідеєю публічної соціології, але не тотожне їй: публічна соціологія визначається характером цільової аудиторії – власне, «публікою» – та характером діалогу між соціологом та цією аудиторією. Моя соціологічна практика складається як з професійної та критичної соціології, так і з соціології публічної.

Чи бачите Ви перспективи зміцнення марксистської традиції в соціальних науках? У якій формі? Які напрямки, тематика, питання чи автори зараз найбільш актуальні і перспективні?

Перспективи зміцнення марксизму в соціальних науках багато в чому залежать від подій у світі та конкретних течій всередині академічної спільноти. Велика частина сучасних дискусій глибоко пройнята ідеями марксизму, навіть якщо вони втратили свій зв’язок з марксизмом як з самодостатньою теоретичною структурою. Наприклад, на дискусії щодо глобалізації дуже вплинули марксистські ідеї. Обговорення кризи, неієднатності держав, могутності фінансового капіталу, маргіналізації тощо зобов’язане своїм існуванням марксизмові. Тож, у певному сенсі марксизм все ще живий і відчувається добре.

Що насправді змінилось, так це ототожнення критичних соціологів та інших з марксизмом як таким. Я не певний, наскільки це має значення. Певною мірою постійна тенденція в минулому ліво-орієнтованих вчених пов’язувати все з Марксом та шукати підтвердження своїх ідей в роботах Маркса була перешкодою. Це, звичайно, підживлювало таку інтелектуальну практику, що посилює схильність до догматизму, а не до теоретичної відкритості. У будь-якому випадку, що насправді важливо, так це чи існує серйозне антикапіталістичне мислення, класовий аналіз та критика капіталістичної держави.

Станом на сьогоднішній день які практичні висновки можуть бути зроблені з Вашого класового аналізу? Де можуть знайти своє місце люди, котрі займають «суперечливі класові позиції» в ситуації сучасної економічної кризи і які класові конфлікти це може викликати?

Головний практичний висновок з мого своєрідного класового аналізу, я вважаю, стосується все більшої нестабільності та непевності життєвих перспектив для людей, що перебувають в суперечливих класових позиціях. Об’єднавчі механізми, що пов’язували інтереси таких людей з капіталом, значно ослабли. Кількість робочих місць «середнього класу» значно скорочується у пропорції до робочих місць на вершині та знизу піраміди розподілу доходів. Таким чином, стабільність форм класового компромісу, закріплених у суперечливих позиціях, значно ослабла. З іншого боку, на політичному рівні не виникає якоїсь послідовної альтернативної класової політики – ні у формі альтернативи для нової капіталістичної рівноваги, ні (навіть меншою мірою) класової політики альтернативи. Криза не провокує чітко окреслений класовий конфлікт, якщо немає усвідомлення альтернативи, окресленої класовими організаціями і прийнятої в якості програми боротьби; а цього якраз і не відбувається. У будь-якому разі, мені видається, що люди, котрі займають суперечливі класові позиції можуть грати все більш реакційну, захисну роль.

Деякі дослідники (зокрема, Лоїк Вакан) вважають криміналізацію соціальних проблем одним з ключових, визначальних елементів неоліберальної системи. Чи згодні Ви з цією думкою? Чи вважаєте за доцільне обговорити цю проблему та альтернативи для пенітенціарної системи в рамках вашого проекту «Реалістичних утопій»? На які саме запитання соціологам варто звернути особливу увагу у цьому контексті?

Звичайно, криміналізація соціальних проблем являє собою обличчя неолібералізму – у розумінні широкого політичного та ідеологічного наступу на ідею «позитивної держави» [1] (*affirmative state*) та бажаність об’єднавчого класового компромісу. Це природне продовження ідей, ніби держава не повинна заважати розподільчому ефектові ринків та ніби «вільні» ринки є оптимальним вирішенням проблем економічного розвитку. Репресії – це природна відповідь на соціальні порушення та проблеми, спричинені фундаментальною вірою в ринок.

У Вашій праці «Політика покарання» (перекладені уривки з якої ми представляємо на суд українських читачів) Ви досить детально описуєте цілісне американське суспільство. Які його аспекти залишаються актуальні й сьогодні (через 37 років після виходу праці), а які – суттєво змінилися?

Ви знаєте, я не перечитував свою «Політику покарання» вже близько 35 років, тож я не пам’ятаю точних формулювань. Але наразі я спробую оглядово охарактеризувати зміни в Сполучених Штатах між часом виходу книжки та сьогоднішнім:

- Суспільство Сполучених Штатів залишається глибоко капіталістичним як за своєю економічною структурою, так і за культурними рисами. З 70-х років відбувся певний відступ від концепту «позитивної держави» – держави, котра відіграє надзвичайно активну роль у створенні громадських благ та регуляції ринкових механізмів. Хоча неоліберальна ілюзія вільних відкритих ринків не виправдалась, все ж держава відіграє значно менш важливу роль в управлінні й пожевленні економічної діяльності та боротьбі з її негативними наслідками, ніж це було на початку 70-х років.
- Разюче збільшилась нерівність. Найбільше посилення нерівності відбулось на верхніх суспільних щаблях – відношення середнього доходу 1% найбагатших домогосподарств до медіанного значення розподілу домогосподарств за доходом збільшилась з 10:1 у 1979-му році до 15:1 у 1989-му році і в 2000-му році ще збільшилась до показника 25:1. На противагу вищесказаному, відношення сімейного доходу 95-99-х перцентилів домогосподарств (тобто чотирьох перцентилів нижче 1% сімей найбагатших домогосподарств) до медіанного значення

розподілу домогосподарств за доходом зросло з 3,2:1 у 1979-му до лише 3,9:1 в 1989, і до 4,4:1 в 2000-му. Нерівність між медіанним значенням розподілу домогосподарств за доходом та найнижчим квінтилем взагалі навряд чи змінилася [2]. Висновок простий: значне зростання нерівності в Сполучених Штатах було обумовлене зростанням доходів та багатства на найвищих рівнях економічної структури.

- Бідність залишається систематичним і глибоко тривожним питанням у Сполучених Штатах. Після досить різкого скорочення масштабів бідності в 60-х роках, у 70-х настала певна стагнація. Особливо приголомшливим є збереження дитячої бідності в такій багатій країні.
- З точки зору расової та гендерної нерівності, спостерігається нерівномірність прогресу в даний період. Прогрес більш очевидний у гендерних відносинах, ніж у расових, але навіть для останніх відбулось значне скорочення деяких форм нерівності, особливо в сфері розподілу професій та освітнього рівня. Повний опис нерівномірного процесу подолання гендерних та расових нерівностей можна знайти в моїй книзі у співавторстві з Джоелом Роджерсом: «Американське суспільство як воно є насправді» [3], яка готується до друку.
- У політичному дискурсі та в громадській сфері також відбувся значний зсув стосовно питання бідності та нерівності: від дискурсу, що хоча б частково брав до уваги структурні причини бідності, відбувся перехід до риторики, котра особливо наголошує на проблемі «особистої відповідальності» та культурному дефіциті.
- З 70-х років різко зросла кількість ув’язнених та досягла одного з найвищих рівнів у світі. Ця репресивна відповідь доповнює перехід до ідеології особистої відповідальності за свою долю.

Чи можете Ви порівняти описаний Вами американський контекст з іншими суспільствами? Лоїк Вакан, наприклад, вважає, що сьогодні американська модель криміналізації бідності експортується на весь світ. Чи згодні Ви з цією думкою, і, якщо так, то, чому це відбувається?

Криміналізація бідності – це дещо незграбна спроба опису складнішого процесу. У США все ще існує відмінність між «ганебною бідністю» та «поважною бідністю». До останнього явища відносять сім’ї, які важко працюють, влаштовуються на другу роботу, скромно живуть, контролюють своїх дітей тощо. Їх боротьба позитивно оцінюється, також відбуваються публічні дискусії стосовно важливості надання соціальної підтримки «бідним, що працюють» (як і називають таку категорію людей). Насправді, для цієї верстви населення, державні витрати дійсно значно зросли у вигляді так званого податкового кредиту на трудовий дохід (*Earned Income Tax Credit*), котрий надає значні податкові знижки для працівників із сім’ями, чий доходи лишаються за межею бідності. Цей позитивний погляд на «поважну бідність» комбінується з посиленням стигматизації та репресивної реакції на людей, що живуть в умовах надзвичайної злиденності, нужденності, котрі є абсолютно деморалізованими та маргіналізованими верствами. Їхній стан дійсно «криміналізується» через законодавчі заборони жебракувати, спати в парках, на вулицях тощо. Я не впевнений чи варто називати таку складну конфігурацію «криміналізацією бідності». Зараз припускається, що люди самі відповідальні за власні умови життя, а «поважні бідні», що тяжко працюють, здатні взяти власну долю в свої руки, і, тому, гідні поваги та підтримки, в той час як «ганебних» бідняків потрібно репресувати.

У своїй книзі «Політика покарання» ви дуже переконливо описуєте механізм критичних і самокритичних зборів у Китаї. Чи змінилась ця традиція в Китаї протягом часу панування вільноринкової економіки? Крім того, як Ви вважаєте, чи можливо реалізувати механізм критичних і самокритичних зборів в умовах американського громадянського суспільства, якщо послабиться роль держави в засудженні та покаранні?

Звичайно, я (як і багато радикально налаштованих студентів 60-х) мав дуже романтичне уявлення про традицію критичних і самокритичних зборів у Китаї часів Культурної революції. У ній я вбачав постійний діалог та обговорення проблем – критичне розв’язання проблем; проте, фактично, в більшості випадків це було засудження та примусова згода із довільними стандартами. Тому я б не виставляв дійсність самокритики в Китаї в якості зразка.

У будь-якому разі, видається, що особливий вид стратегії соціального контролю, що втілювався через механізм критичних і самокритичних зборів, зник в Китаї з переходом до ринкової економіки; на його місце прийшли конвенційні форми соціального контролю – поліція, в’язниці тощо. Ви запитуєте, чи може в США який-небудь критично-самокритичний механізм якимось чином замінити державне насильство як форму соціального контролю? Думаю, навряд, якщо врахувати всі інші аспекти американської соціальної структури. Насправді, для заміни чимось іншим «ролі держави в засудженні та покаранні» необхідні відродження спільнот та соціальна інтеграція разом з осмисленою перспективою корисної праці. Я не можу сказати з певністю, яку роль у цьому може відіграти якась версія самокритики, але, звичайно, вона не повинна мати нічого спільного із китайськими процесами Культурної революції.

Упродовж Вашої праці «Політика покарання» Ви наголошуєте на тому, що зміни в пенітенціарній системі неможливі без загальної трансформації всього суспільства. У той же час наприкінці роботи Ви говорите, що актуальними для ув’язнених є питання зміни хоча б тюремних умов. Як Ви гадаєте, чи таке звуження предмету протесту не призведе взагалі до консервації проблем пенітенціарної системи?

У пропозиціях реформ, що поліпшують життя людей, завжди присутнє спірне питання: чи робить покращення умов життя людей систему пригноблення просто більш стерпною і чи не допомагає цим увічнити її? Щоб відповісти на це питання, треба розглянути альтернативи поміркованим покращенням. Розглянемо три можливості:

(i) Якщо всі, хто зараз працює над поміркованим покращенням, відмовляться від цих зусиль і почнуть працювати над фундаментальними перетвореннями, тоді фундаментальні емансипаційні перетворення настануть скоріше, оскільки більше людей спільними зусиллями за них боротимуться.

(ii) Якщо умови залишатимуться жахливими (скрізь, де вони жахливі – у в’язницях, серед бідних прошарків населення, в охороні здоров’я тощо), тоді люди в загальному будуть більш злими на систему і охочіше боротимуться за її радикальне перетворення, і це збільшить імовірність настання таких змін.

(iii) Якщо активісти відмовляться боротись за досяжні помірковані покращення, то більшість людей не бачитимуть ніякої користі від радикальних активістів для свого життя; і це знизить імовірність того, що вони будуть залучені до боротьби за фундаментальні перетворення.

Безперечно, існують й інші альтернативні варіанти. Я вважаю варіанти (i) та (ii) неправдоподібними. Варіант (iii) підтверджує історія: ті революціонери, котрі відмовлялись від боротьби за покращення в суспільствах, де прогресивні реформи були можливими, зрештою маргіналізувались. Я вважаю, що найімовірніший сценарій для глибинних емансипаційних перетворень – це поєднання того, що я зараз називаю проміжковими (*interstitial*) та симбіотичними стратегіями перетворень [4]; обидві ці стратегії покращують життя людей вже сьогодні, але намагаються робити це так, щоб розвивати наявні владні відносини і відкриват’ простір для майбутніх змін. Про це я детальніше розповідаю в Частині II книжки «Як уявити реалістичні утопії?» [5].

Чи відбулися з моменту публікації Вашої праці якісь позитивні зміни в американській пенітенціарній системі, які можна приписати рухам за права в’язнів?

Насправді я не слідкував за цією проблемою, тому не можу дати компетентного коментаря. Мені здається, що здебільшого умови в американських тюрмах набагато гірші сьогодні, ніж коли я писав книгу: строки довші, перенаселення більше, служби для в’язнів після звільнення працюють гірше тощо. Час від часу трапляються перемоги – наприклад в справі, яку розглядав каліфорнійський суд, котрий приписав державі покращити послуги в галузі охорони здоров’я для в’язнів. Проте,

здебільшого, мені здається, що все стало ще гірше.

Яку роль питання пенітенціарної системи повинно посідати в порядку денному глобального антикапіталістичного руху?

Звичайно, воно повинно бути центральною темою, оскільки надмірне використання ув’язнення створює деструктивну відповідь на економічну нерівність та соціальний занепад. Я вважаю, що варто концентруватись як на альтернативних способах відповіді на проблему соціального безладу та злочинності в сучасному світі (в’язниці vs лікування vs медична реабілітація vs пробація vs ефективні програми з пошуку роботи тощо), так і на ключовому питанні необхідності перетворення соціальних структур, у яких в’язниці відіграють таку важливу роль.

СРСР був відомий своїми репресіями, застосуванням тортур, жорстоким поводженням як зі звичайними в’язнями, так і з політичними дисидентами, існуванням концентраційних таборів... Сьогодні Росія поступається лише США за кількістю в’язнів відносно до населення країни, а Україна посідає третє місце у Європі. Ліберальні правозахисники вважають подібну криміналізацію багатьох сфер соціального життя «пережитками» радянського ладу, агітують за встановлення правової держави за західним зразком. Чи є це пояснення достатнім? На Вашу думку, наскільки успішними будуть зміни у цій площині, чи може бути корисним тиск міжнародної спільноти і контроль за дотриманням прав в’язнів, декриміналізація дрібних правопорушень та протестної діяльності? Яких позитивних змін можна досягти шляхом поміркованих реформ, а де необхідні більш радикальні зміни суспільного устрою?

Те, що США та Росія змагаються за першість в списку рівня наповненості в’язниць, свідчить, що «верховенство закону» – це недостатнє вирішення цієї проблеми. У США досить сильне верховенство закону, хоча, звичайно, є й деякі зловживання, безпідставні ув’язнення та арешти тощо. Проте відсутність верховенства закону не є причиною такого жахливого рівня ув’язнення. Це свідчить, радше, про відсутність публічної політики та демократичного обговорення напрямку розвитку суспільства. Отож, я, звичайно, вірю, що правозахисні організації повинні тиснути на репресивні режими, змушуючи їх не так довільно та жорстоко застосовувати свої репресії. Проте, це не можна вважати заміном створення суспільства, в якому репресії відігравали б не таку всеохопну роль.

Сьогодні з боку неурядових організацій, урядів та міжнародних структур дуже часто можна почути гасла «боротьби з бідністю». Які на Вашу думку, найоптимістичніші приклади протидії криміналізації бідності і позитивного вирішення соціальних проблем, а яку діяльність Ви вважаєте радше шкідливою, незважаючи на риторику «боротьби з бідністю»?

Найгірші форми боротьби з бідністю крутяться довкола програм, які зосереджуються на необхідності для людей нести «особисту відповідальність» за своє життя. Програми, які розглядають проблему бідності головним чином як брак якихось рис характеру в бідних людей, і потім намагаються зарадити цій нестачі, видаються мені найшкідливішими, особливо якщо вони зосереджуються на культурному дефіциті.

Програми, котрі в певний спосіб надають бідним людям можливість діяти, дають їм реальні ресурси та силу для впливу, особливо, якщо ці ресурси надаються в колективній формі, видаються мені найбільш позитивними. Одна з причин, чому я дуже підтримую програми безумовного базового доходу – особливо, якщо він встановлюється на досить високому рівні – це тому, що він надає можливість діяти. Безумовний базовий дохід надає людям можливість щось виробляти, об’єднуватись та поєднувати працю та ресурси для колективних проєктів. Мені подобаються засновані громадами програми боротьби з бідністю, які надають біднякам прямий доступ та контроль за реальними ресурсами й рішеннями, а не програми, контрольовані елітами.

Деякі ініціативи боротьби з бідністю досить сумнівні з точки зору протиставлення між програмами

особистої відповідальності та програмами реального надання можливостей. Мабуть, основна частина риторики боротьби з бідністю в США концентрується на навичках та освіті. Ось як Обама окреслює проблему бідності: ми повинні покращити навички бідних, щоб вони могли отримати гарно оплачувану роботу в ХХІ столітті. Низький рівень вмінь та освіти розглядається як недолік бідних, і якщо ми виправимо цей недолік, тоді – як вважають – зникне бідність. Якщо бідні матимуть кращу освіту, вони зможуть дійсно бути відповідальними за свою долю (згідно із цими міркуваннями). Я, звичайно, вважаю, що покращення рівня вмінь та освіти необхідна річ і нерівність в доступі до якісної освіти – це окремий вид несправедливості. Але я не вважаю, що це адекватний захід для боротьби зі злиденністю. Справжнє створення добре оплачуваних робіт має бути колективною відповідальністю, і в багатих країнах, таких як США, такі роботи повинні бути доступні людям незалежно від їхньої освіти. Для закріплення такого стану речей потрібні зміни у владних відносинах.

Переклад Дарини Коркач та Володимира Артюха за редакцією Володимира Іщенка

Надруковано в *Спільне: журнал соціальної критики*. – 2010. – № 1. – С. 153-157.

Примітки

1. Термін «позитивна держава» Райт використовує для опису такої держави, «яка відіграє енергійну та позитивну роль у вирішенні колективних проблем та сприянні реалізації громадських цілей» (Wright, E. O., Rogers, J., forthcoming. *American Society: How It Actually Works*. W. W. Norton: Ch. 18, «Taxation and the Affirmative State»). Райт розрізняє традиційне поняття «держава загального добробуту» («welfare state») та «позитивна держава»: на його думку перше звужується до сфери сприяння бідним людям. – *Прим. пер.*

2. Медіана – величина, що стоїть посередині числового ряду значень, розташованих або у зростаючому, або у спадному порядку. Процентиль – значення, нижче якого потрапляє певний відсоток значень упорядкованого розподілу. Наприклад, 20-та процентиль (також її називають нижнім квінтилем) змінної – це таке значення, при якому 20% значень змінної потрапляють нижче, ніж дане значення. – *Прим. пер.*

3. Wright, E.O., Rogers, J., forthcoming. *American Society: how it actually works*. W. W. Norton. Рукопис доступний за веб-посиланням: <http://www.ssc.wisc.edu/~wright/ContemporaryAmericanSoicety.htm>.

4. «Проміжкові трансформації спрямовані на створення нових форм соціальних можливостей у нішах, проміжках на периферії капіталістичного суспільства, тобто там, де на перший погляд, вони не представляють безпосередньої загрози для пануючих класів та еліт... Симбіотичні трансформації складаються зі стратегій, які розширюючи та поглиблюючи інституційні форми соціальних можливостей для народу водночас допомагають вирішити практичні проблеми, з якими зіштовхуються пануючі класи та еліти». (Wright, E.O., 2006. «Compass Point. Towards a Socialist Alternative». *New Left Review* 41: 122). — *Прим. пер.*

5. Wright, E.O., forthcoming. *Envisioning Real Utopias*. Verso. Рукопис доступний за веб-посиланням: <http://www.ssc.wisc.edu/~wright/ERU.htm>.

« [МОЖЕТ ЛИ СВЯЩЕННИК БЫТЬ АТЕИСТОМ?](#) | [ТРИ РЕСПУБЛИКИ-СЕСТРЫ](#) »